

Vhodné metody práce s mladistvými pachateli

Vladislav Větrovec

Od společensko-ekonomických a politických změn v roce 1989 prochází Česká republika obdobím vývoje nových modelů fungování společnosti nejen v oblasti hospodářství, ale i v oblasti mezilidských vztahů. V důsledku transformace ekonomiky došlo mimo jiné ke změnám ve funkcích základní společenské jednotky, kterou je rodina. Funkce rodiny je nyní orientována především na ekonomicko-zabezpečovací roli, do pozadí ustupuje prvek výchovy v této primární sociální skupině. „Podstatné pro vznik kriminality nejsou objektivní procesy probíhající ve struktuře, funkci a povaze rodiny, ale sociálně patologické jevy, které se vyskytují v souvislosti s těmito procesy. Jako symptomy se zde objevují: citová a mravní mělkost, deprivací procesy, generační cizota, někdy přžívání patriarchálních znaků rodinného života, nízká sociabilita a asociální postoje některých rodin.“ (Štípek, 1985) Stejně tak je v důsledku socioekonomické nestability oslaben prvek sociální kontroly ve společnosti. Vytvoření tržních podmínek s sebou nese efekt tzv. socioekonomických nůzek, spočívající v prohlubování rozdílů mezi vrstvami společnosti dle majetkových ukazatelů. Přírozeným důsledkem těchto změn jsou negativní společenské jevy jako např. nezaměstnanost, nízká životní úroveň, bezdomovectví, drogová závislost, lhostejnost vůči okolí, nedostatek přístupných volnočasových aktivit, problematika vytváření subkultur, rasová nesnášenlivost, problémy soužití s imigranty atd. Toto jsou významné kriminogenní faktory, vedoucí k nárůstu kriminality zejména mladistvých jak z pohledu její kvantity, tak i kvality. „Tento nárůst se týká tradiční trestné činnosti, jako je násilná trestná činnost, trestné činy proti majetku, drobná trestná činnost, jako je řízení motorového vozidla pod vlivem alkoholu nebo překročení povolené rychlosti. Tento nárůst počtů trestních případů je částečně tvořen také trestnými činy souvisejícími s novými druhy kriminality, jako je drogová a s drogovou závislostí související trestná činnost, kriminalita životního prostředí a počítačová kriminalita, různé formy organizovaného zločinu, především pak obchod se zbraněmi, obchod s dětmi a ženami, prostituce a trestná činnost související s hráčstvím.“ (Císařová a Čížková, 1998) Standardní řešení současné nepříznivé situace, spočívající v ukládání trestu odnětí svobody, jsou již vyčerpána, resp. nenabízejí efektivní východiska. Zároveň s izolací lidského jedince od společnosti mají za následek:

- přeplněnost věznic v důsledku rostoucí kriminality,

- neúčinné výchovné působení na jedince ve výkonu trestu odnětí svobody,
- prizonizaci osobnosti, identifikaci s vězeňskou subkulturou, přijetí „nálepky“ delikventa,
- ztrátu dosavadních společenských návyků,
- stigmatizaci odsouzených po propuštění z výkonu trestu (ztížený přístup k pracovním příležitostem),
- zpretrhání sociálních vazeb (ztráta přátel, rozpad rodiny),
- přetrvávání, případně prohlubování původních společenských i osobních problémů,
- nedostatečnou satisfakci obětí trestných činů (problematické a komplikované dosažení náhrady škody i přetrvávání pocitů křivdy).

Tyto skutečnosti navozují otázku, jak jinak uchopit nastíněný celospolečenský problém, jaká jiná účelná a reálná řešení jsou k dispozici a jakými vhodnými metodami jich dosáhnout. Mezi metody sociální práce z pohledu jejich zaměřenosti patří metody vztahující se k získávání informací, na metody zaměřené na objekt, a to jak sociální práce s jednotlivcem, tak sociální práce se skupinou.

Metody zaměřené na získávání informací. K co nejpřesnější diagnostice psychosociálního problému a jeho pramenů je nezbytné již v prvních fázích práce s klientem získat validní informace jednak o skutku, který je řešen, zejména však o klientovi, jeho postojích, motivaci k trestné činnosti, motivaci k nápravě spáchané újmy, ale i o jeho sociálním okolí, o společenských skupinách, jejichž je členem. Základními nástroji k získání informací jsou:

- řízený rozhovor,
- prostudování trestního spisu,
- analýza dalších dokumentů, v trestním spise neuvedených.

Důležité je respektovat hlavní požadavky kladené na sběr informací, tedy jejich objektivnost, úplnost a přehlednost. Na dodržení těchto zásad závisí výsledek práce s klientem, který se projeví v konečném meritorním rozhodnutí soudu. Tomu je předkládána závěrečná zpráva s popisem zjištěných informací, jejich vyhodnocení včetně uvedení rizik a stanovisko probačního úředníka k vhodným řešením trestního řízení. Zpráva by měla obsahovat:

- osobní údaje o klientovi – jméno, datum narození, místo jeho pobytu,
- údaje o dosaženém vzdělání, o příčinách neukončení vzdělání, motivaci k rekvalifikaci,
- údaje o rodinném zázemí klienta, o vzájemných vztazích a možnostech, které rodina skýtá pro budoucí resocializaci mladistvého klienta,
- údaje o společenských skupinách, jichž je členem, jeho rolích v těchto skupinách a vztahu k nim; tyto informace jsou ještě důležitější, pokud se klient dále stýká s osobami, jež společně s ním spáchaly trestný čin, pro

který je trestně stíhán, nebo pokud jde o osobu závislou na návykových látkách,

- údaje o tělesném a zdravotním stavu klienta,
- údaje o postojích a motivech, které měly za následek spáchání trestného činu,
- údaje o motivaci k nápravě spáchaného skutku a učiněných krocích,
- údaje o pracovních aktivitách klienta a příčinách případného neúspěchu v hledání zaměstnání, u studujících klientů výsledky a problémy ve studiu nebo v učilišti, vztahy se spolužáky,
- nastavení a dispozice klienta řešit své problémy,
- postoje, pocity, přání, obavy klienta, hodnotový systém,
- způsob trávení volného času, záliby, sklony, předpoklady, nadání,
- shrnující stanovisko probačního úředníka o celkovém dojmu z klienta a návrh nejvhodnějšího řešení jeho trestní věci včetně odborného posouzení možnosti dalšího výchovného působení na mladistvého.

Za účelem zjištění výše uvedených informací vede probační úředník rozhovory nejen s klientem a jeho rodiči nebo sourozenci, ale i s dalšími osobami z jeho sociálního okolí, případně provádí šetření ve škole, na učilišti, v zaměstnání. Přitom je důrazně třeba zachovávat zásadu, že při takovýchto rozhovorech nesmí poškodit pověst klienta nebo zapříčinit jeho následnou stigmatizaci. Je třeba mít neustále na mysli důvěrnost informací. *Případová sociální práce* je typickou metodou, pro niž je v praxi probační a mediační služby, zejména v práci s mladistvými pachateli, uplatňován systemický přístup. Pro objasnění tohoto přístupu uvádím několik typických pojmů:

Systém je skupina prvků v interakci v průběhu času, přičemž jejich rekurzivní vzorce interakce tvoří stabilní kontext pro individuální i vzájemné fungování; stupeň otevřenosti systému určuje, do jaké míry má interakce s prvky mimo systém vzájemný vliv. Když uvažujeme o systému, je důležité si uvědomit, že každý systém je možno popsat jako subsystém většího systému, a naopak může být sám rozdělen do subsystémů. Z toho plyne, že systém nemusí mít pevný status; označení systému je rozlišení, které činí pozorovatelné. V praxi to znamená, že probační pracovník se rozhodl pracovat s klientem v jeho sociálním zázemí, které označil za systém.

Probační pracovník pracuje ve dvou rovinách: **v rovině kontroly a v rovině pomoci**. Kontrola (starost) je nevyhnutelná, účelná a potřebná. Liší se od pomoci tím, že je postavena na zájmech jiných lidí než toho člověka, o kterého je postaráno, jakkoli v běžné řeči říkáme, že je to v jeho zájmu, jakkoli je to nevyhnutelné, účelné, potřebné. Pomoc je užitečná, respektující a příjemná, protože je založena na spolupráci rovnocenných. Prostě jde to snáz a je to příjemné, když se spolupracuje, ale vyžaduje to mnoho času

a vzájemného respektu. Pomoc je nepřetržitým zvaním druhého k dialogu. Je známkou profesionality toho, kdo chce pomáhat, důkazem že umí rozlišit ve své práci momenty, kdy se o někoho stará, od momentů, kdy mu nabízí pomoc. Umět s tímto rozlišením zacházet je totiž základem procesu reflektování vlastní práce. To znamená soustavné a disciplinované pozorování vlastní práce, přemítání nad ní v jejím průběhu a soustavného zacházení se sebou samým (Úlehla, 1996).

Přebíráním kontroly je klient posunut do podřízené pozice, nabízením pomoci je přizván ke spolupráci. V každé chvíli pracovník buď kontroluje, nebo pomáhá. Nelze pomáhat kontrolou. O tom, kterou cestou se bude práce ubírat, rozhoduje probační pracovník. Rozhodnutí má usnadněno skutečností, v jaké fázi trestního řízení se jeho klient nachází: zda jde o přípravné řízení, pro něž je typická pomoc, nebo o vykonávací řízení, kde má hlavní místo kontrola.

K rozlišení, kdy probační pracovník může pomáhat, musí mít následující podmínky:

Klient přijde s nějakou **objednávkou**, s přáním. Probační pracovník posoudí, zda je klientova objednávka v souladu s možnostmi a cíli probační a mediační služby. Pokud ano, nabídne pomoc jako odpověď na klientovu objednávku. Následuje dojednávání neboli nabízení pomoci. Výsledkem je kontrakt o spolupráci. Znamená to, že se probační pracovník i klient domluví na společné práci, na postupech a na výsledku této práce. Dojednávání může být velmi dlouhé, může trvat i po celou dobu setkání.

Problém je to, o čem se hovoří v tom smyslu, že by to tak nemělo být, a současně s nadějí na změnu, kterou si lze představit jako užitečnou. Znamená to, že při práci s problémem se pohybujeme vždy na úrovni vyprávění o událostech, a naopak nikdy se nepohybujeme v události samotné. V konkrétním případě pak jde o to, co považuje za problém klient, co probační pracovník, jak dalece jsou tyto představy odlišné a jak s nimi dál nakládat. Všechny potíže probačního pracovníka spojené s touto otázkou lze vyřešit snadno, neboť tím, kdo mu může pomoci porozumět, oč jde, je sám klient. **Objednávkou** mohou být všechny poznámky, věty, slova, která klient vysloví a jimž pracovník rozumí tak, že to jsou přání, očekávání nebo návrhy. Jinak řečeno, teprve tím, že klientovým slovům probační pracovník rozumí jako objednávkce, může je jako objednávku brát. Důsledkem je, že různí pracovníci mohou v týchž klientových slovech Z hlediska klienta je přebíráním kontroly mohou najít odlišné objednávky. **Zakázka** je společně dojednaný cíl, na kterém bude probační pracovník s klientem kooperovat a jehož dosažením skončí ne-li celý jejich vztah, pak alespoň rozhodně jeho etapa (např. v přípravném řízení). Zakázka tedy vymezuje dvě věci: oblasti spolupráce

a cíl této spolupráce. Dobrý pracovní vztah vyvstane z jasné zakázky, nikoli naopak.

O spolupráci v podobě **terapie** se jedná tehdy, když si klient přeje zbavit se svého trápení, zmenšit svou bolest a zároveň má představu, že by to bylo možné. Probační pracovník mu pomáhá tím, že společně vytvářejí, vymýšlejí a konstruuji nejvhodnější způsoby jak najít řešení problému a vyjasnit potíže. Pracovník pomáhá při zmírnění trápení tím, že klienta oceňuje, zplnomocňuje a posiluje rozvíjení řešení, díky němuž se problém „rozpustí“. Probační pracovník není zodpovědný za směr změny, ale je zodpovědný za to, aby se uskutečnil rozhovor, prostor pro vzájemné vnímání a kreativitu.

Základním nástrojem probačního pracovníka je kromě pozorování a vyhodnocování informací rozhovor. „Rozhovor je rozmlouvání dvou nebo několika lidí, rozmluva, dialog, řeči, jednání.“ Kvalita a výsledek jsou přímo závislé na tom, jak probační pracovník rozumí tomu, co je obsahem rozhovoru, co se v něm odehrává, jaký je jeho podíl na účasti. Všechno, co činí, činí v dialogu s někým, přinejmenším sám se sebou. Obsah a způsob vedení rozhovoru nabývá na významu a může mít dalekosáhlý dopad zejména v jednání s mladistvým. Rozhovor sestává z několika fází, kterými jsou:

- příprava,
- otevření,
- dojednávání,
- průběh,
- ukončení.

Fáze přípravy se odehrává před vlastním dialogem. Zahrnuje zásadní odpovědi na otázky týkající se vymezení role probačního pracovníka, jeho poslání, dovedností, cílů, zdrojů a východisek, o co se opírá, čím pomáhá. Zároveň si pracovník musí uvědomit, s jakým klientem bude jednat z hlediska jeho věku, pohlaví, sdělení obvinění z konkrétního trestného činu.

Prakticky nejdůležitější fází, na které může záviset úspěch, či neúspěch jednání, je fáze otevření společné práce s klientem. Začíná vstupem klienta na pracoviště probačního pracovníka, první větou, začátkem rozhovoru. Je velice důležité, aby měl zejména mladistvý klient už od počátku pocit bezpečí, důvěry.

V další fázi si klient i probační pracovník vyjasňují cíle jednání, možná očekávání, přání a nabídky. V této fázi nezdědka dochází i k tomu, že po vyjasnění kompetencí a možností probační a mediační služby klient odmítne spolupráci, protože jeho očekávání a objednávka znějí „vytáhnout jej z toho“, domoci se beztrestnosti, případně požadavek, aby probační pracovník poskytoval advokátní služby. V této fázi je také nezbytné zjistit, zda klient doznává svou trestnou činnost a zda existuje konflikt, který vyžaduje řešení.

V případě, že se klient cítí nevinný, je třeba jej odkázat na standardní trestní řízení, ve kterém může usilovat o zproštění. V tomto případě nelze definovat problém, se kterým je možno pracovat. V průběhu rozhovoru jsou udržovány užitečné pracovní vztahy, ověřuje se, zda rozhovor směřuje k určenému cíli. Ukončení rozhovoru zahrnuje shrnutí jednání, dosažení, či nedosažení stanovených cílů, zhodnocení užitečnosti společné práce. Zároveň si klient i probační pracovník stanoví úkoly. Další rozhovor začíná opět fází přípravy.

Probační pracovník musí být vybaven kvalitními komunikačními znalostmi. Prvním stupněm komunikace je naslouchání. Na rozdíl od slyšení, což je fyziologická záležitost, jde o kategorii psychologickou. Na schopnosti naslouchat do značné míry závisí porozumění tomu, co klient chce vyjádřit. Zvláště při jednání s mladistvými klienty je třeba mít na mysli 5 faktorů, které nám o jeho osobě mnohé napoví:

- styl mluvení – lehkost či těžkost komunikace, vyjadřovací kvalita, rytmus, intonace, slovní zásoba,
- držení těla – křečovitě postoje či uvolněný vzhled,
- pohled – zda se vyhýbá střetu s očima probačního pracovníka,
- vzhled – oblečení, upravenost zevnějšku, zanedbanost,
- výraz obličeje – úsměv, přikyvování, soustředěnost, výrazy odmítání.

Výsledkem kvalitní případové práce je změna hodnotového žebříčku, postojů a názorů klienta, jeho pozitivní motivace k řešení své trestní věci, k nápravě újmy způsobené trestným činem a nastavení k řešení vzniklého konfliktu. Konečným efektem pak je řádné fungování mladistvého obviněného ve společnosti bez zbytečné stigmatizace. Motivační rozhovory mají nezastupitelný význam zejména v přípravné fázi trestního řízení, kdy je třeba poskytnout soudu i státnímu zástupci validní informace o poměrech mladistvého i vhodná doporučení pro jeho resocializaci. Své místo mají i ve vykonávacím řízení, kdy probační pracovník jednak kontroluje výkon trestů i uložených opatření či omezení, zároveň však při řízených rozhovorech zjišťuje postoje odsouzeného k jejich vykonání či splnění a motivuje jej v případech, kdy se v životě mladistvého projeví problémy, které by mohly zdárný výkon trestu či plnění povinností nebo omezení ohrozit.

Zvládnutí komunikačních technik je nezbytným předpokladem ke kvalitní práci probačního pracovníka. Technicky je komunikace proces, při kterém dochází k přenosu informací. Probíhá nejen v rámci interpersonálních vztahů, ale i mezi ostatními živými tvory. Paul Watzlawick formuloval tři premisy komunikace:

- Nelze nekomunikovat.
- Zpráva vysílaná nemusí být zprávou přijatou.
- Komunikace je mnohoúčelový jev.

Sociální komunikace umožňuje kontakty mezi lidmi, jejich vzájemné působení. Bez ní by nebylo možné přenášet skupinové normy a hodnoty, formulovat požadavky a potřeby, nebyl by možný život ve skupině. Jedinec izolovaný od sociálního dění se nemůže rozvíjet a bez ohledu na inteligenční a talentové vybavení zůstává na primitivní úrovni (viz „vlčí“ děti). Své názory, myšlenky a postoje sdělujeme pomocí systémů znaků – v kódech – a zacházíme s nimi podle zavedených pravidel. Komunikace probíhá vždy v určitém sociálním prostředí, za určitých kulturních podmínek. Toto je třeba mít na mysli zejména při jednání s mladistvými pachateli trestných činů. K pochopení motivací a postojů je třeba se s jejich sociálním prostředím i kulturou seznámit. I ta nejjednodušší komunikace je určitým způsobem zprostředkována znakově a významově jazykem, sociálně rolí, cílovou hodnotou a nástrojem jejího dosažení.

Literatura

- CÍSAŘOVÁ, D., ČÍŽKOVÁ, J. Několik poznámek k otázce narovnání jako zvláštního způsobu řízení, ratio legis a vztah k předpisům práva občanského. *Trestní právo* č. 6/1998.
- ŠTÍPEK, J. *Úvod do sociální patologie I – Kriminalita mládeže*. Praha: UK, 1985.
- ÚLEHLA, I. *Umění pomáhat*. Písek: Renesance, 1996.

VĚTROVEC, V. Vhodné metody práce s mladistvými pachateli. *Pedagogická orientace* 2003, č. 1, s. 68–74. ISSN 1211-4669.

Adresa autora: Mgr. Vladislav Větrovec, Vysoká škola Karla Engliš v Brně, Šujanovo nám. 1, 602 00 Brno